BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASHGA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR: 5E MODELI VA XORIJIY TAJRIBALAR ASOSIDA

Ergasheva Salima
“Rustam Bosimov” nodavlat ta’lim muassasasi
boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashning zamonaviy yondashuvlari, jumladan, 5E ta’lim modelining mohiyati va uni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlari yoritilgan. Xorijiy davlatlarning, xususan, Finlandiya, Singapur va AQShning o‘qituvchilar tayyorlash sohasidagi tajribalari tahlil qilinib, O‘zbekiston sharoitida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan jihatlari ko‘rsatib berilgan. Shuningdek, muallif o‘zining amaliy faoliyati davomida olgan kuzatishlari asosida ayrim takliflarni ilgari surgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, o‘qituvchi tayyorlash, 5E modeli, zamonaviy yondashuvlar, xorijiy tajriba, kompetensiyaviy yondashuv, konstruktivizm.

Аннотация. В данной статье рассматриваются современные подходы к подготовке учителей начальных классов, в том числе сущность образовательной модели 5E и возможности её практического применения. Анализируется опыт зарубежных стран, в частности Финляндии, Сингапура и США в области подготовки педагогических кадров, а также выделяются аспекты, применимые в условиях Узбекистана. Автор также высказывает ряд предложений на основе личных наблюдений в практической деятельности.

Ключевые слова: начальное образование, подготовка учителей, модель 5E, современные подходы, зарубежный опыт, компетентностный подход, конструктивизм.

Annotation. This article examines modern approaches to training primary school teachers, including the essence of the 5E educational model and the possibilities for its practical implementation. The experiences of foreign countries, in particular Finland, Singapore, and the USA in teacher training, are analyzed, and aspects that may be applied in the conditions of Uzbekistan are highlighted. The author also presents several recommendations based on personal observations from practical work.

Keywords: primary education, teacher training, 5E model, modern approaches, foreign experience, competency-based approach, constructivism.

Bugungi kun ta’lim tizimida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi nafaqat bilim beruvchi shaxs, balki bola shaxsini shakllantirishda muhim o‘rin tutadigan murabbiy hisoblanadi. Aynan shu yosh davrida bolaning o‘qishga, bilim olishga bo‘lgan munosabati shakllanadi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash masalasi davlatimiz ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralib kelinmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da ham aynan o‘qituvchilar malakasini oshirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Demak, bu masala faqat alohida o‘qituvchilarning emas, balki butun jamiyatning vazifasi bo‘lib qolmoqda.

So‘nggi yillarda jahon ta’lim hamjamiyatida o‘qituvchilar tayyorlash bo‘yicha sezilarli o‘zgarishlar yuz bermoqda. An’anaviy “bilim uzatish” yondashuvidan kompetensiyaviy va konstruktivistik modellarga o‘tish kuzatilmoqda. O‘qituvchining roli ham o‘zgarib bormoqda – u endi bilim manbai emas, balki o‘quvchi bilim olish jarayonini tashkil etuvchi va yo‘naltiruvchi shaxsga aylanmoqda. Ana shunday samarali modellardan biri – 5E ta’lim modelidir.

5E modeli o‘zining bosqichlari nomidan kelib chiqib shunday atalgan: Engage (jalb qilish), Explore (o‘rganish), Explain (tushuntirish), Elaborate (chuqurlashtirish), Evaluate (baholash). Bu model 1980-yillarda AQShda Biological Sciences Curriculum Study (BSCS) tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, hozirda dunyoning ko‘plab davlatlarida muvaffaqiyatli qo‘llanilmoqda. Modelning mohiyati shundan iboratki, o‘quvchi passiv tinglovchi emas, balki bilimni o‘zi mustaqil ravishda kashf etadigan faol ishtirokchiga aylanadi.

Birinchi bosqich – Engage (jalb qilish) bosqichida o‘qituvchi o‘quvchilarning qiziqishini uyg‘otadi. Kichik tajriba, qiziqarli savol yoki kundalik hayotdan olingan misol orqali bolaning diqqati jalb etiladi. Masalan, “Suv” mavzusida darsni boshlashda o‘qituvchi muzning erishi yoki suvning bug‘lanishi haqidagi oddiy tajribani namoyish qilishi mumkin. Bu bosqichda asosiy maqsad – o‘quvchining miyasini “uyg‘otish”, yangi mavzuga psixologik tayyorlashdir.

Ikkinchi bosqich – Explore (o‘rganish) bosqichida o‘quvchilar mustaqil yoki guruhda hodisalarni kuzatadi, tahlil qiladi, taxminlar qiladi. O‘qituvchi bu bosqichda yo‘naltiruvchi va kuzatuvchi rolida bo‘ladi, tayyor javoblarni bermaydi. Uchinchi bosqich – Explain (tushuntirish) bosqichida o‘quvchilar o‘z kuzatishlari asosida xulosalar chiqaradi. Aynan shu bosqichda yangi atamalar va tushunchalar shakllantiriladi, o‘qituvchi esa ilmiy tushunchalarni aniqlashtiradi.

To‘rtinchi bosqich – Elaborate (chuqurlashtirish) yangi olingan bilimlarni boshqa vaziyatlarda qo‘llashga qaratilgan. Bu bosqich bilimning amaliy ahamiyatini ko‘rsatadi va uni mustahkamlashga xizmat qiladi. Beshinchi bosqich – Evaluate (baholash) o‘qituvchiga ham, o‘quvchiga ham natijalarni baholash imkonini beradi. Bu bosqichning o‘ziga xos jihati shundaki, baholash an’anaviy nazoratdan farqli o‘laroq, butun ta’lim jarayonini qamrab oladi va o‘zaro baholashga ham e’tibor qaratiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda 5E modelidan foydalanish ularning kasbiy malakasini sezilarli darajada oshiradi. Bo‘lajak o‘qituvchi nafaqat o‘zi 5E modelini biladigan, balki o‘z dars beradigan o‘quvchilariga ham shu yondashuv bo‘yicha bilim bera oladigan mutaxassis bo‘lib yetishadi. Bu esa ta’lim sifatining uzluksiz ravishda oshib borishiga zamin yaratadi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash bo‘yicha xorijiy davlatlarning tajribasi katta ahamiyatga ega. Bu sohada ayniqsa Finlandiya, Singapur va AQSh tajribalari diqqatga sazovor.

Finlandiya tajribasi alohida e’tiborga loyiq. Bu mamlakatda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi bo‘lish uchun magistr darajasiga ega bo‘lish talab etiladi. O‘qituvchilar tayyorlash dasturlari amaliy mashg‘ulotlarga, tadqiqotchilik faoliyatiga va refleksiv mahoratga katta e’tibor beradi. Tanlov jarayoni juda qattiq bo‘lib, faqat eng iqtidorli abituriyentlar pedagogik universitetlarga qabul qilinadi. P. Sahlberg ta’kidlaganidek, Finlandiyada o‘qituvchilik kasbi shifokorlik yoki yuristlik kabi obro‘li va talabchan kasb hisoblanadi.

Singapur modelida nazariya va amaliyot uyg‘unligi alohida ahamiyatga ega. Bo‘lajak o‘qituvchi o‘qish davrida muntazam ravishda maktablarda amaliyot o‘taydi va tajribali ustozlar nazoratida ishlaydi. Bundan tashqari, Singapurda o‘qituvchilarni doimiy malaka oshirish tizimi mukammal yo‘lga qo‘yilgan – har bir o‘qituvchi yiliga kamida 100 soat malaka oshirish kursini o‘tashi shart.

AQShda esa 5E modeli rasman tan olingan bo‘lib, ko‘plab pedagogik fakultetlarda asosiy o‘qitish metodi sifatida foydalaniladi. Bu yerda o‘qituvchilarni tayyorlashda STEM yo‘nalishi (fan, texnologiya, muhandislik, matematika) kuchli rivojlangan. Yaponiya va Janubiy Koreya tajribasida esa o‘qituvchilar tayyorlashning uzluksiz tizimi

yaratilgan: o‘qituvchi diplom olgandan keyin ham doimiy ravishda malaka oshiradi va kasbiy hamjamiyatda faol ishtirok etadi.

O‘zbekistonda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash sohasida so‘nggi yillarda muhim o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun va xalq ta’limini rivojlantirish konsepsiyasi doirasida ko‘plab loyihalar ishga tushirildi. Pedagogika oliy o‘quv yurtlarida o‘quv dasturlari yangilanmoqda, xorijiy mutaxassislar bilan hamkorlik yo‘lga qo‘yilmoqda.

Shaxsiy amaliyotimda “Rustam Bosimov” nodavlat ta’lim muassasasida faoliyat olib borgan davrimda 5E modeli unsurlarini darslarda qo‘llashga harakat qildim. Bu yondashuv o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini sezilarli darajada oshirdi. Ayniqsa, “Engage” bosqichi orqali bolalarning diqqatini darsga jalb qilish nihoyatda samarali natija berdi. Bolalar tayyor javoblarni eshitib o‘tirgandan ko‘ra, o‘zlari savollar qo‘yib, javob izlashdan ko‘proq mamnun bo‘lishadi.

Lekin shu bilan birga ayrim muammolar ham bor. Birinchidan, ko‘pgina pedagogika kollejlari va universitetlari hali ham an’anaviy o‘qitish usullariga asoslangan dasturlar bilan ishlaydi. Bo‘lajak o‘qituvchilarda 5E kabi zamonaviy modellarni qo‘llash bo‘yicha amaliy ko‘nikmalar yetarli darajada shakllantirilmaydi. Ikkinchidan, o‘qituvchilarning malaka oshirish tizimi takomillashtirilishi kerak. Hozirgi mavjud kurslar ko‘pincha nazariy bilim berish bilan cheklanib qolmoqda. Bu kurslarni amaliy mashg‘ulotlar, ish bilan tanishish, real darslar tahlili kabi shakllar bilan boyitish lozim.

Uchinchidan, o‘qituvchilar uchun zamonaviy metodik adabiyotlar va ko‘rgazmali qurollar yetarli emas. Ayniqsa, 5E modeli bo‘yicha o‘zbek tilidagi to‘liq qo‘llanmalar deyarli yo‘q. Bu masalani hal etish uchun ilmiy markazlar va vazirlik darajasida maxsus loyihalar ishga tushirilishi maqsadga muvofiq.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda zamonaviy yondashuvlardan, jumladan, 5E modelidan foydalanish bugungi kun talabi hisoblanadi. Xorijiy tajribani o‘rganish va uni mahalliy sharoitga moslashtirish orqali ta’lim sifatini sezilarli darajada oshirish mumkin. Buning uchun pedagogika oliy o‘quv yurtlarining o‘quv dasturlarini 5E kabi zamonaviy modellarga moslashtirish, bo‘lajak o‘qituvchilar uchun amaliyot vaqtini ko‘paytirish, faoliyat ko‘rsatayotgan o‘qituvchilar uchun maxsus malaka oshirish kurslarini tashkil etish, xorijiy davlatlar bilan tajriba almashish dasturlarini kengaytirish hamda o‘qituvchilar uchun kasbiy hamjamiyatlar va tarmoqlarni shakllantirish lozim. Faqat shu yo‘l bilan biz O‘zbekistonning kelajak avlodini sifatli ta’lim bilan ta’minlay olamiz

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022. – 416 b.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent: 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

3. Bybee R.W. The BSCS 5E Instructional Model: Personal Reflections and Contemporary Implications // Science and Children. – 2014. – Vol. 51, No. 8. – P. 10–13.

4. Hayitov O., Sharipov Sh. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021. – 248 b.

5. Sahlberg P. Finnish Lessons 3.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? – New York: Teachers College Press, 2021. – 240 p.